

Odborné články a statě

Tradice etické výchovy na českých školách

Kamila Šťastná

Abstrakt

Článek je aktuálním příspěvkem v souvislosti se zavedením etické výchovy do českých škol. Jeho cílem je seznámit čtenáře s tradicí mravní výchovy na českých školách. Soustředí se na problematiku zavedení mravní výchovy jako předmětu a zkoumá jeho vývoj ve dvacátých a třicátých letech minulého století. Koncentruje se na výuku mravní výchovy na obecných, pokusných a reformních školách. Předkládá konkrétní pedagogické postupy, zabývá se tehdejšími cíli, osnovami a metodami předmětu.

Klíčová slova: etická výchova, mravní výchova, obecná, pokusná, reformní škola, cíle, osnovy, metody.

Tradition of Ethical Education at Czech Schools

Abstract

This article is a topical contribution to the issue of implementation of ethical education at Czech schools. Its goal is to familiarize the reader with the tradition of moral education at Czech schools. It focuses on the issue of introduction of moral education as a subject and examines its development in the twenties and thirties of the last century. It concentrates on teaching moral education at general, experimental and reform schools. It presents concrete pedagogical practices, deals with the then targets, curricula and subject methods.

Key words: ethical education, moral education, general, experimental, reform school, objectives, curricula, methods.

Úvod

Etická výchova byla do českých škol zavedena v roce 2010 jako nový doplňkový předmět. Nedochází k tomu v Čechách ale poprvé. Oficiální počátek spadá do roku 1922, kdy byla etická výchova vyučována v rámci předmětu občanská nauka a výchova na obecných a měšťanských školách. V tomto příspěvku se podíváme na samotný začátek tohoto předmětu; bude nás zajímat, jak probíhala výuka mravní výchovy na škole obecné, pokusné a reformní, a dále budeme zkoumat její tehdejší cíle, obsah a metody.

Dobových pramenů na toto téma se nám zachovalo poměrně mnoho. Předně jsou to různé návrhy a nařízení a také zákon ministerstva školství. Dalším důležitým pramenem je příspěvek Pedagogického ústavu v Praze, v němž nalezneme návrh cíle, osnov a metod mravní výchovy. Je zde také dílo Josefa Černého, který podal návrh osnov, podobně jako pedagogický ústav, avšak s tím rozdílem, že začlenil mravní výchovu do občanské nauky a výchovy. Významným pramenem je rozsáhlé dílo od Miloslava Škořepy. Nalezneme v něm finální podobu občanské nauky a výchovy, jak se učila na obecných školách. V jeho spise se nacházejí podnětné náměty, které by mohl pedagog využít i v dnešní době. Významnou knihu o mravní výchově sepsal Josef Bartoň, kde nastínil zcela jedinečnou koncepci mravní výchovy. Z novějších pramenů je třeba zmínit dílo Růženy Váňové a Dany Nejedlé, v němž se objevuje celá řada textů různých autorů o mravní výchově na reformních školách. Zajímavý je i článek od Gabriely Medvedové, která pojednala o počátcích občanské nauky a výchovy v Čechách.

1 Mravní výchova na obecných školách

Po skončení první světové války se v Čechách velmi intenzivně projednávala myšlenka zavést do škol mravní výchovu (srov. Chlup, 1922). Mravní výchova se do té doby učila převážně v předmětu náboženství a částečně v dalších předmětech. Například v osnovách matematiky stálo: „*Po stránce mravní vede žáka k pravdivosti, k objektivnosti a k pozitivě sebekritice*“ (Váňová, Rýdl, Valenta, 1992, s. 240) nebo v osnovách tělocviku bylo uvedeno: „*... utužuje přátelství...*“ (tamtéž). Toto pojetí mravní výchovy bylo považováno za nedostatečné a po vzoru pozitivní zahraniční zkušenosti se usilovalo o to, aby měla mravní výchova ve škole pevnou hodinovou dotaci (srov. Chlup, 1922).

Předmětem spekulací bylo, zda zavést samostatný předmět mravouka, k čemuž se klonil například pedagogický ústav v Praze, nebo zda sloučit mravní výchovu s občanskou naukou a výchovou, což upřednostňoval například Josef Černý (1922, s. 45–55).

Mravní výchova se tak či onak začala u nás neformálně vyučovat na některých školách zhruba od roku 1921.¹ O rok později byla definitivně zavedena malým školským zákonem v rámci předmětu občanská nauka a výchova (Kasper, Kasperová, 2008, s. 198). V zákoně byl nový předmět představen takto: „*Občanská nauka a výchova jakožto povinný předmět učební na školách obecných a měšťanských má obsahovati základní poznatky o státě československém zvláště o zařízeních života hospodářského, sociálního, politického a kulturního. Má vésti k republikánské výchově občanstva československého tak, aby každý bez rozdílu a bez újmy národnosti a náboženství již od mládí schopen byl pochopiti nejen svá občanská práva, nýbrž i svoje povinnosti k republice československé, jejímž jest občanem. Občanská výchova má býti výchovou k demokracii, k lásce, k národu, ke vzájemné snášenlivosti, úctě a lásce*“ (Medvedová in Staněk, Mezihorák, 2008).

Miloslav Skořepa, který koncepci nového předmětu připravil, napsal, že občanská nauka i výchova tvoří nerozdílný celek, a zároveň zdůraznil, že obsahem nového předmětu je i výchova mravní (Skořepa, 1923, s. 7–8). Připomněl, že zavedení tohoto předmětu sice bylo inspirováno zkušenostmi ze zahraničí, nic to ale nemění na faktu, že navazuje na české tradice, např. na J. A. Komenského, B. Bolzana, G. A. Lindnera, J. Úlehlu nebo O. Chlupa. Dále uvedl, že obsah předmětu určují tři velké ideály: pospolitost, ctnost a řád (Skořepa, 1923, s. 9). Osnovy vypracoval rámcově tak, aby pedagog mohl případně sám určité místní věci dodat či přizpůsobit látku žákům (Skořepa, 1923, s. 34). Přestože předmět tvořil nerozdílný celek, měl dva úkoly – naukový a výchovný. V naukové části šlo o dodání základních informací a ve výchovné části se jednalo o vytvoření vztahu mezi naučenou látkou a žákem (Medvedová in Staněk, Mezihorák, 2008, s. 41).

Koncepce výuky byla plánována na 2 hodiny týdně. Učivo bylo rozděleno podle tematických celků, například: Národ a společnost, Občanské ctnosti a občanská vzájemnost, Příroda nebo Zařízení státní a občanská (Medvedová in Staněk, Mezihorák, 2008, s. 31–33). Součástí výuky byla výchovná cvičení, mezi která patřily například tyto aktivity: Vánoce sirotkům, slepcům, postiženým, Práce ve školní zahradě nebo Výlety na památná místa. Součástí cvičení byla i tzv. Kniha života, kam měly děti psát zápisky týkající se mravní stránky jejich života (Medvedová in Staněk, Mezihorák, 2008, s. 33).

Co se týká metod, mělo se pro naukový úkol využívat klasických metod jako v ostatních předmětech, oproti tomu se ve výchovné části doporučovalo využít metody nové: zejména osobní příklad učitele, vyprávění, dramatické předvádění, výtvarné zpracování mravních dějů, vyprávění příkladů ze života, čtení úryvků z pohádek, pověstí, bajek nebo ze vzácných literárních děl. Na vyšším stupni se na základě pozitivních zahraničních zkušeností doporučovalo více diskutovat a pravidla zdůvodňovat. Tehdejší Pedagogický ústav v Praze se přikláněl zejména k metodě příkladu (Svoboda, 1922, s. 59). Objevily se i názory, aby se morálka učila přímo v konkrétních životních situacích. Například Otakar Svoboda, tehdejší okresní a školní inspektor, prohlásil, že morálku

¹ Odpověď ministra školství a národní osvěty na interpretaci poslanců Hillebranda, Kirpalové, Hoffmanna. Dostupné na: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/T4179_02.htm

nejde učit, tu je nutné žít, a usiloval o to, aby se mravní výchova učila přímo v praxi. Pro konkrétní ilustraci uvedl: Když vypukne požár v obci, tak by měli žáci společně s učitelem jít pomoci. Potom by si na toto téma měli ve škole promluvit a zobecnit ho. K tomu by měl učitel dodat nějakou povídku, básničku nebo heslo dne (Svoboda, 1922, s. 73).

Miloslav Skořepa doporučuje pedagogům celou řadu české i zahraniční literatury od všeobecných spisů například F. Krejčího, F. Čady, F. Drtiny přes knihy životní moudrosti například od M. Aurelia, Schopenhauera, Roosewelta či díla z občanské nauky nebo didaktiky výchovy až po speciální spisy aplikované etiky (Skořepa, 1923, s. 36–41).

2 Mravní výchova na pokusných školách

Oproti obecným školám měla každá pokusná škola poněkud jiné pojetí mravní výchovy, které souviselo zpravidla s ideou a zaměřením konkrétní školy. Pro ilustraci uvedeme měšťanskou školu dívčí Dům lásky a radosti v Husovicích u Brna, kde od roku 1910 do roku 1925 probíhal projekt kladoucí důraz na mravní výchovu (Váňová, Rýdl, Valenta, 1992, s. 120–121). Škola byla mimo jiné zvláštní v tom, že zde vznikla jakási metodika mravní výchovy, kterou sepsal sám ředitel a zakladatel školy Josef Bartoň. Čerpal přitom mnoho zkušeností z Německa a Rakouska, ale také z domácího prostředí, zejména z díla J. A. Komenského.

Cíl mravní výchovy stanovil Josef Bartoň takto: „... naučit žáky dýchat v atmosféře lásky, spravedlnosti, aby budila se v nich touha po krásnu věcí a ještě větší po kráse duše, aby měli vůli, jež po lepších hodnotách touží, a rozum, jenž pravdu každou rozpozná a cit, jenž s nejvyššími ideály by se bratřil“ (Bartoň, 1923, s. 7). Mravní výchova měla být koncentrační oporou všeho vyučování a všechny předměty jí měly vrcholit (Pražák, 1927, s. 53). Bartoň kladl velké nároky na přípravu a autentičnost učitele. Uvědomoval si, že jeho koncepce nebude mít úspěch, pokud žáci nebudou mít k učiteli kladný vztah. Podle Františka Pražáka usiloval Bartoň o to, aby učitel přistupoval k dítěti jako k hostu, měl k němu úctu a dokázal u něj vzbudit důvěru (srov. Pražák, 1927, s. 50). Václav Spěváček dodává, že Bartoňovi nešlo o to zrovnoprávnit učitele a žáka, jako spíše o to, aby žák prostřednictvím přístupu učitele získal sebedůvěru a pocit zodpovědnosti (srov. Spěváček, 1970, s. 34).

Bartoň svoji koncepci mravní výchovy realizoval v hodinách českého jazyka, v hodinách, kde suploval, a také v celém duchu školy.² Osnovy mravní výchovy neměly být fixní, protože by podle Bartoně tlumily tvůrčí schopnosti učitele. Učebnice si vytvořil na základě spolupráce s žáky vlastní (Bartoň, 1923, s. 11).

Co se týká metodiky, postupoval v hodinách následovně. Nejprve nastínil určitý mravní problém, dále o něm žáci bez zásahu učitele hovořili, v následujícím kroku dával teze žáků do širších souvislostí, stanovil výsledek rozhovoru a v závěru shrnul proble-

² Tehdy ještě mravní výchova jako samostatný předmět vyučována nebyla.

matiku jedním slovem nebo jednou větou. Používal přitom Bibli, etické spisy, trestní zákon, povídky nebo různá přísloví (srov. Bartoň, 1923, s. 10–11). Pro ilustraci uvádím konkrétní postup. Nejprve se četl příběh: „*Hrabě Pavel Bainotti z Turina založil nadaci. 2000 liber šterlinků, jichž úroky budou vypláceny co rok nejctnostnější dívce z Providence na Rhode Islandu v Americe, dívce 20leté, schopné manželství, prostého původu, která je horlivá, věrná, spravedlivá, laskavá, uctívá, pokorná, přesná, roztomilá, cudná, trpělivá, sličná, obratná a možno-li důvěrná*“ (Bartoň, 1923, s. 22). Potom se zeptal, zdali by se našla dívka s takovými vlastnostmi ve třídě. Žákyně následně hledaly jednotlivé pozitivní vlastnosti svých spolužaček. Potom společně s učitelem rozebírali dobré vlastnosti dívek obecně a na závěr si dívky napsaly do svých sešitů (památníků) toto: „*Přičiňovati se budu o to, abych pomáhala vytvářeti krásnou duši české dívky a ženy*“ (Bartoň, 1923, s. 23).

Další metodou bylo psaní slohových prací, ve kterých chtěl zjistit, jaký vztah mají žákyně k dětem, rodičům, lidem, národu, přírodě, umění, sobě, práci, řeči a věčnosti. Náměty pro slohové práce například zněly: Pavouk umělec, Pohledy na lidi, Jarní zázraky, Jak znám sebe, Loučím se se školou, Chvilí maminkou, Čisté ovzduší, Zdravověda duše (srov. Bartoň, 1923, s. 7).

Bartoň usiloval o to, aby mravní citění vycházelo z nitra dětí a také z domácího prostředí (srov. Bartoň, 1923, s. 10). Z toho důvodu velmi usiloval o spolupráci s rodiči. Pořádal rodičovské rady, pedagogické vzdělávání rodičů nebo s nimi konzultoval výchovu konkrétních žákyň (srov. Spěváček, 1970, s. 33–37).

Další oblast, kde Bartoň realizoval mravní výchovu, byla žákovská samospráva. V. Spěváček uvádí, že škola si volila vrchního starostu, zapisovatele a členy školního zastupitelstva. Jednotlivé třídy byly rozděleny na obce, které měly svůj specifický název podle ducha třídy. Tak například Dobromilov, Bratřice, Pravdov, Čestmírov. V čele každé obce stála starostka, která pečovala o potřeby třídy i potřeby žákyň. V. Spěváček označil Bartoňovu školu jako malou školní republiku (srov. Spěváček, 1970, s. 33–37).

Celá tato žákovská samospráva napomáhala přirozeně rozvíjet charakterové vlastnosti, jako jsou pracovitost, otevřenost, ohleduplnost, čestnost, ochota pomoci nebo solidarita. F. Pražák konstatuje, že se Bartoňovi podařilo z etických pojmů pro žákyně vytvořit trvalé hodnoty (srov. Pražák, 1927, s. 53).

3 Mravní výchova na reformních školách

Podobně jako na pokusných školách, tak i na reformních školách se ve třicátých letech uskutečňovala mravní výchova různým způsobem. Přístupy oproti pokusným školám ve dvacátých letech nebyly tak nahodilé, v zásadě vycházely z pražského přístupu Václava Příhody nebo brněnského křídla Otakara Chlupa či Jana Uhra.

Co se týká mravní výchovy, šlo zejména o to, vytvořit prostředí, kde by se mravní výchova rozvíjela přirozeným způsobem. Váňová zmiňuje, že reformní škola byla založena na důvěře, uznání, pochopení, opravdovosti a důslednosti (srov. Váňová, Nejedlá, 1995, s. 85). Podobně i Kateřina Vlastníková a Jan Kocourek uvádějí v souvislosti s mravní výchovou a reformní pedagogikou její základní podmínku, totiž že učitel měl ve třídě vytvořit prostředí radosti, ve kterém se děti dokážou soustředit, být vytrvalé, překonávat sebe sama, dodržovat pracovní kázeň, být odpovědné, přesné a poctivé (srov. Váňová, Nejedlá, 1995, s. 85).

Mravní prostředí se na reformních školách vytvářelo zejména respektováním individuality dítěte a tím, že se děti samy podílely na společenském řádu školy. Tomáš Kasper v souvislosti s Václavem Příhodou uvádí, že tento krok byl velmi významný a v zásadě vedl žáka k uvědomění si vlastní spoluodpovědnosti (Kasper, Kasperová, 2008, s. 209). Každá škola tak měla zpravidla žákovskou samosprávu, žákovské organizace a kluby, školní časopis, školní shromáždění a kampaně (Kasper, Kasperová, 2008, s. 198). Tak například v kampaních šlo o výchovné týdny, kdy bylo cílem odstranit určitý zlozvyk. Byly vedené proti plivání, hrubému chování, znečišťování prostředí atp. Za tímto účelem připravila žákovská rada různé plakáty a hesla, například: „*Do šťastného pořádku, čti náš zákon pořádku*“, „*Práce šlechtí člověka a pořádek práci*“, „*Počátek úspěchu je smysl pro pořádek*“ (Váňová, Nejedlá, 1995, s. 77–78). Podle Rudolfa Nekoly šlo v kampaních spíše o uvědomění než o výcvik ve specifickém návyku. (srov. Váňová, Nejedlá, 1995, s. 77–78). Tomáš Kasper zase zmiňuje, že v těchto kampaních šlo o dvojí věc, o racionální uvědomění, ale i o emoční prožitek dané problematiky, což podle něj vedlo k trvalejšímu návyku (srov. Kasper, Kasperová, 2008, s. 211).

V případě žákovských spolků, například v Michli, si jednotlivé pracovní skupiny volily své funkcionáře, mezi které patřili: starosta, místostarosta, důvěrník, důvěrnice, zapisovatel, pokladník, redaktor nebo kolportér. Další zajímavostí je, že se jednou za týden konala tzv. žákovská shromáždění, kde se scházela celá žákovská obec. Náplní těchto shromáždění byla společná zábava, společenské poučení a debaty. Na tato shromáždění byly zvány i různé významné osobnosti veřejného života jako poslanci, sportovci, spisovatelé nebo osobnosti, které mluvily o praktických věcech všedního života (srov. Váňová, Nejedlá, 1995, s. 67–69). Zvláštností reformních škol bylo oslovení učitele. Místo titulu učitel se používalo pan nebo paní s příjmením. Z důvodu jednoty a povzbuzení měly reformní školy svoji vlajku, hymnu a pozdravy. Například v Michli se užíval pozdrav „*Haló tempo*“, v Kobylisích „*Zdar, zdar*“ nebo v Nuslích „*Práci zdar*“ (srov. Váňová, Nejedlá, 1995, s. 82).

Co se týká samotného předmětu mravní výchovy, například ve Zlíně byl cíl předmětu tento: „... *učit žáky vidět chyby své i svého okolí, chtít a umět je napravit a snažit se svým přispěním o zdokonalení celého občanského života v obci, po případě v okrese. Zájem veřejný, zájem vlasti a národa musí být na prvním místě před osobním prospěchem jednotlivce*“ (Vrána, 1939, s. 90). Tehdejší učitel ve Zlíně Bohumil Uher vybíral takovou

látku, která byla zajímavá a aktuální pro místní region, tak aby žáci nově naučenou látku mohli aplikovat do svého života. Vypadalo to například tak, že se žáci učili o své obci a potom přemýšleli, co konkrétně mohou zlepšit (Vrána, 1939, s. 89).

Učebnici si ve Zlíně vytvořili sami. Byla rozdělena na část naukovou a část úkolovou. V úkolové části například stálo: „*Opatřete si obecní rozpočet.*“, „*Co je lepší: hospodaření s přebytkem v obecním rozpočtu nebo s rozpočtem vyrovnaným?*“, „*Které položky obecního rozpočtu byste škrtnli, když obecní příjmy klesnou o 20 procent?*“ (Váňová, Nejedlá, 1995, s. 89).

Závěr

Na závěr bych chtěla citovat Jaroslavu Schlegelovou: „*Učit etickou výchovu přímo ve třídě však nestačí. Je třeba vytvářet filosofii a etiku dané školy, které vyrůstají z vědomí odpovědnosti za člověka, jenž je veden, vzděláván, za humanistickou perspektivu lidstva*“ (Schlegelová, 2008).

Mravní výchova dvacátých a třicátých let nám může být inspirací. Následováním tradice výuky mravní výchovy můžeme nejen rozvíjet současné pojetí předmětu etická výchova, ale také zlepšit celkové mravní klima školy a nepřímo tak i celé společnosti.

Literatura

- BARTOŇ, J. *Mravní výchova ve škole: první pokus v teorii i praxi*. Brno: Ústřední spolek učitelstva na Moravě a ve Slezsku, 1923.
- ČERNÝ, J. *Nauka občanská a mravouka ve škole národní*. Praha: Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva Československého v Praze, 1922.
- CHLUP, O. *Občanská nauka a mravouka: Příspěvek Čsl. pedagogického ústavu J. A. Komenského k otázce zavedení těchto předmětů do našich škol*. Praha: Čsl. pedagogický ústav J. A. Komenského, 1922.
- CHLUP, O. *Rukověť přirozené mravouky ve škole*. Praha: Česká grafická unie a. s., 1922.
- KASPER, T.; KASPEROVÁ, D. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-2472-429-4.
- MEDVEĐOVÁ, G. *Občanská nauka v atmosféře I. Československé republiky*. In STANĚK, A.; MEZIHO-RÁK, F. (eds.) *Výchova k občanství pro 21. století*. Praha: SPHV, 2008. ISBN 978-80-904187-0-7.
- PRAŽÁK, F. *Počátky české školy pokusné*. Praha: B. Kočí, 1927.
- SCHLEGELOVÁ, J. *Otazníky školní etické výchovy ve světle kurikulární reformy*. *Paideia: philosophical e-journal of Charles University*, roč. 5, 2008, č. 1. ISSN 1214-87251.
- SKOŘEPA, M. *Příručka občanské nauky a výchovy pro školy občanské a vyšší stupeň škol obecních*. Praha: Státní nakladatelství v Praze, 1923.
- SPĚVÁČEK, V. *Počátky a základy českých škol pokusných*. Plzeň: Pedagogická fakulta, 1970.
- SVOBODA, O. *Občanská nauka a mravouka pro školu i dům*. Praha: Svátek, 1922.
- VÁŇOVÁ, R.; NEJEDLÁ, D. *Texty ke studiu reformní pedagogiky v ČSR*. Praha: PedF UK, 1995.
- VÁŇOVÁ, R.; RÝDL, K.; VALENTA, J. *Výchova a vzdělání v českých dějinách. IV. díl. Problematika vzdělávacích institucí a školských reform*. Praha: Karolinum, 1992.

VRÁNA, S. *Deset let pokusné práce na měšťanských školách ve Zlíně 1929-39*. Zlín: Masarykova pokusná měšťanská škola ve Zlíně, Komenského pokusná měšťanská škola ve Zlíně, 1939.

Kontakt na autorku:

Mgr. Kamila Šťastná

Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze

U Kříže 8

150 00 Praha 5

e-mail: kamila.stastna@seznam.cz